

OSVRTI I PRIKAZI

Richard Swedberg

NAČELA EKONOMSKE
SOCIOLOGIJEMATE i Zagrebačka škola ekonomije i
managementa, Zagreb, 2006., 380 str.

Na ukupno 366 stranica hrvatskog prijevoda Swedbergove knjige *Načela ekonomske sociologije* originalnog izdanja *Principles of Economic Sociology*, (Princeton University Press iz 2003. godine), hrvatskoj se znanstvenoj i stručnoj javnosti pružila prigoda upoznati se s autorovim tumačenjem relativno novoga i svakako razvojno značajnog područja posebnih sociologija – *ekonomske sociologije*. Društveni odnosi, kultura, politika, pravo, ali i utjecaj spolnih razlika koje se odražavaju na području ekonomskog odlučivanja, kao i brojne druge uloge koje su zaokupile Swedbergovu pozornost posljednjih gotovo 20 godina, danas predstavljaju slabo istražena područja ekonomije i šire ekonomskih odnosa koji čine temelj razvoja ekonomske sociologije u svijetu, ali i u Hrvatskoj. Iako je na malom broju sveučilišnih kolegija korištena kao izvor literature u originalnom američkom izdanju, treba očekivati da će hrvatski prijevod pridonijeti širenju ekonomske sociologije u okvirima sve prisutnijih posebnih sociologija na visokoškolskim institucijama, ali i pomoći u pronalaženju novih elemenata interdisciplinarnih znanstvenih istraživanja danas nedovoljno razvijenih u hrvatskom istraživačkom prostoru.

U svojoj najnovijoj knjizi *Načela ekonomske sociologije* Richard Swedberg, profesor sociologije na Sveučilištu Cornell i prorektor Cornellova Centra za studije ekonomije i društva, pruža opsežan uvod u relativno novo znanstveno područje koje je gotovo zamrlo do kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća. Prvo je poglavlje posvećeno klasicima ekonomske sociologije za koju autor kaže kako “ima bogatu i široku tradiciju, koja je počela na prijelazu u 20. stoljeće i nastavlja se do danas” (str. 1). Prema Swedbergu, ekonomsku sociologiju, povijesno gledano, treba tumačiti u odnosu na “dva vrhunca”: razdoblje od 1890. do 1920. i razvoj nove ekonomske sociologije od osamdesetih

godina 20. stoljeća do danas. Pritom naglašava tezu knjige u cjelini – da se izgradnja jake ekonomske sociologije zasniva na analizi ekonomskih interesa povezanih s analizom društvenih odnosa. Polazeći od temeljne preokupacije da “institucije postaju shvatljive kao konfiguracije osobitih interesa i društvenih odnosa, [a] koje su obično tako važne da ih i zakoni potkrepljuju” (str. 1), autor odabire upravo vezu interesa i društvenih odnosa za primjenu u društvenoj teoriji. Ta je teza stoga zastupljena u svim sljedećim gledištima odnosa prema ekonomiji (organizacije, tvrtke, tržište, ekonomska politika), pravu i kulturi, a u funkciji razvoja nove znanstvene discipline.

Rekonstrukcija teorijskog promišljanja u području ekonomske sociologije dogodila se sredinom osamdesetih godina, a simbolično se vezuje uz ime Marka Granovettera i njegov poznati teorijski esej “Ekonomska akcija i društvena struktura” iz 1985. godine (prikaz na str. 34). Ta se godina naime tumači polazištem razvoja “nove ekonomske sociologije” kako ju danas nazivaju znanstvenici američkog “kruga” predvođeni Swedbergom, DiMaggiom, Dobbinom, Guillénom, Portesom, Zelizerovom i drugima. O značenju razvoja nove ekonomske sociologije govori cijelo drugo poglavlje Swedbergove knjige pod naslovom *Suvremena ekonomska sociologija* u kojem će čitatelj – osim pregleda brojnih tumačenja – naići i na iscrpnu analizu doprinosa nove ekonomske sociologije u suvremenim teorijskim i empirijskim istraživanjima: I. Primjenjivanje strukturne sociologije i mreža; II. Primjenjivanje organizacijske teorije; III. Primjenjivanje kulturne sociologije; IV. Izgrađivanje povijesne i komparativne tradicije u ekonomskoj sociologiji i V. James Coleman i sociologija zasnovana na interesima. O dostignućima u ekonomskoj sociologiji u Europi Swedberg govori oprezno, započinjući kratkim pregledom doprinosa Niklasa Luhmanna i Pierrea Bourdieua koji su se – reći će Swedberg – više zanimali za ekonomiju, a što prigovara upravo Luhmannu zbog teze da se “ekonomska sociologija može razviti jedino ako se njezin pristup preustroji i krene... od koncepcije ekonomije kao podsustava društva.” (str. 46). Samo nekoliko stranica dalje nailazimo na popis nekoliko europskih autora (Francuska, Engleska, Španjolska, Njemačka, Italija, Švedska,

Nizozemska) uz opću ocjenu da je razvoj ekonomske sociologije u tijeku i da se očekuje da pojedine studije i projekti budu “zanimljivi” za njezin daljnji razvoj.

U trećem poglavlju naslovljenom “Ekonomska organizacija” autor raspravlja o organizaciji cijelih ekonomija ili *društvenoj organizaciji ekonomije*. Osvrćući se na Knightovo poimanje ekonomije koja se “bavi društvenom organizacijom ekonomske djelatnosti” (str. 53), Swedberg predlaže i obrazlaže tumačenje društvene dimenzije pojma ekonomske organizacije gdje se pojam interesa transformira u odnosu na pojedinačni (parcijalni) interes aktera na razini tvrtke i/ili pojedinačni interes u odnosu na širu društvenu strukturu (“Treba naglasiti da nisu samo pojedinci akteri u ekonomiji, nego su to i organizacije – ili ih barem tako vide pojedini akteri”, viđenje je preuzeto od klasika Maxa Webera u njegovoj *Ekonomiji i društvu* iz 1922). Swedberg predlaže osmišljavanje ekonomije i ukupnih ekonomskih odnosa kao *mrežu ekonomskih i drugih interesa* koji se isprepleću u društvenim interakcijama i društvenim strukturama. Srž umrežavanja čine institucije, koje predstavljaju “ključne čvorove u toj mreži interesa i društvenih odnosa, čvorove koje je teško razuzlati” (str. 54). Svjestan opasnosti prigovora zbog pojednostavnjivanja, Swedberg jasno uvjetuje utvrđivanje društvenog konteksta pri analizi društvene organizacije ekonomije i upućuje na dva smjera: kapitalizam kao dominantan način organiziranja ekonomije i globalizaciju. “Fluidnost” razlikovanja dvaju značenja organizacije u “današnjem svijetu kapitalizma” poslužila mu je za daljnju kategorizaciju pojmova koji čine: tvrtke, globalne organizacije, tržišta, ekonomije pojedinih zemalja (kod nas najčešće nazivane nacionalnim ekonomijama), regionalne ekonomije, gradovi i tržišni blokovi. Ipak, kapitalizam kao “društvena dimenzija ekonomije” (str. 56) kontekst je koji zaokuplja Swedbergovu pozornost. Njegove daljnje analize zasnovane su na primjeni tradicionalne definicije ekonomista počevši od Samuelsonove podjele na proizvodnju, raspodjelu i razmjenu, preko Polanyjeva daljnjeg razlikovanja raspodjele na preraspodjelu, uzajamnost i razmjenu, gdje je naglašen utjecaj pojedinih aktera u težnji za potrošnjom, odnosno profitom. Jedinstvenost kapitalističke eko-

nomske organizacije čini želja za profitom iz kojeg rakursa autor pruža podlogu za analizu potreba za reinvestiranjem u novu proizvodnju kao konačnog cilja stvaranja uvijek novog profita (*Slika 3.1*). Predstavljajući osnovnog modela kapitalizma Swedberg utvrđuje “četiri ključne komponente” za koje predlaže “analiziranje svake s pomoću sociologije” čime dolazi do sociologije proizvodnje, raspodjele, potrošnje i profita koja ustvari čini temelj ekonomske sociologije. Kao izniman poznavatelj djela Maxa Webera (Swedberg je autor knjige *Max Weber and the Idea of Economic Sociology* u izdanju Princeton University Press iz 1998. g., op. D. K.), autor se oslanja na Weberovu klasifikaciju tipova kapitalizma dodatno potvrđujući ispravnost analitičkog pristupa povezanosti profita i reinvestiranja u traženju odgovora na pitanje dinamičnosti i racionalnosti suvremenog kapitalizma. U nastavku ovog terminološki najzahtjevnijeg poglavlja Swedberg tumači primjerenost korištenja termina “industrijskih okruga” (čiju su primjenu potaknuli talijanski znanstvenici na primjerima niza studija o sjevernim i sjeveroistočnim regijama Italije, a nastavljena je na primjeru projekta o Silicijskoj dolini M. Granovettera 1999. g.), te “globalizacije” koju tumači u kontekstu “širenja modernog kapitalizma diljem svijeta” (str. 70).

Četvrto je poglavlje posvećeno “Tvrtkama”. Tvrtke ili *moderne korporacije* izraz su razvijenosti modernog kapitalizma i uspostavljenih tržišnih mehanizama. Prema Swedbergu, riječ je o “najvažnijem tipu ekonomske organizacije u današnjem svijetu” (str. 74) do te mjere da predlaže subspecijalizaciju unutar ekonomske sociologije – sociologiju tvrtke. Za autora je razmatranje tvrtki ključ razumijevanja povezanosti interesa i društvene dinamike pri čemu se ujedno razlikuju i vrste tvrtki: od male tvrtke, obiteljske tvrtke, do dioničke ili transnacionalne tvrtke. Budući da tvrtke predstavljaju (ekonomske, op. D. K.) institucije, uspostavljena relacija interesa i društvenih odnosa podliježe potpori pravnog sustava, čime se Swedberg ponovno vraća na weberijansko načelo “noćnog čuvara” uspostavljenih (kapitalističkih) društvenih i ekonomskih odnosa. Za ekonomiste i sociologe koji se namjeravaju posvetiti analizama ekonomskih odnosa, u ovom je poglavlju sadržan koncizan povijesni pregled

razvoja ekonomskih teorija o tvrtkama, uključujući organizacijsku ekonomiju (str. 78–79) i transakcijsku troškovnu analizu (str. 79–82), te teoriju o agentstvu (str. 83–85) na koju se oslanjao James Coleman u svojim *Temeljima društvene teorije* iz 1990. godine. Treba podsjetiti da je Coleman nagovijestio mogućnost osporavanja kontinuiteta korporacije u okolnostima kad se “agent može vrlo jako identificirati s glavnom strankom i pretvoriti njezin interes u vlastiti”. Dio poglavlja čini i kratka analiza razvoja industrijske sociologije i sociologije rada (str. 93–97), koje su prikazane kao nužni dio sadržaja prakse sudjelovanja i promatranja u okviru šire ekonomske sociologije.

U petom se poglavlju raspravljaju “Ekonomske i sociološke pristupi tržištima”, koji ustvari predstavljaju sažeti dio već poznatih gledišta koje su urednici Richard Swedberg i Neil Smelser predstavili u dvama izdanjima kapitalnog djela *Priručnik ekonomske sociologije* 1994. i 2005. (*The Handbook of Economic Sociology*). Iz sociološke su perspektive obrađeni klasici ekonomske teorije od političke ekonomije Adama Smitha i *Bogatstva naroda* do Marxova *Kapitala*. Suprotstavljajući dva oprečna gledišta o pojmu tržišta i pripadajućem pojmu interesa, Swedberg je otvorio prostor tumačenju modernog pojma tržišta nazivajući proces “marginalističkom revolucijom” (str. 108–111). Sociolozi su o tržištima pisali iz perspektive “primitivne ekonomike”, kako je to Swedberg preuzeo od Schumpetera, iako (ponovno) ističe značenje Weberova doprinosa koji se u svom kapitalnom djelu *Ekonomija i društvo* (*Economy and Society*, 1922) bavi upravo sociologijom tržišta citirajući vrlo bitne rečenice poput: “Može se reći da tržište postoji gdje god postoji konkurencija oko prilika za razmjenu, pa i da je tek jednostrana, između mnogo potencijalnih stranaka. Njihovo fizičko sakupljanje (možda bi sociološki primjereniji prijevod bio: ‘okupljanje’, op. D. K.) na jednom mjestu, poput mjesne tržnice, sajma (‘daleke tržnice’) ili burze (tržišta trgovaca), samo je najkonzistentnija vrsta tržišne formacije. No, jedino to fizičko sakupljanje omogućuje potpunu pojavu najosobitijeg obilježja tržišta, tj. cjenkanje” (str. 119). Pojednostavnjeno definiranje društvene akcije na tržištu, a koja započinje konkurencijom i završava razmjenom, omogućuje

Swedbergu daljnju redefiniciju tržišta u pravcu umrežavanja (Granovetter, Baker, Uzzi) i djelovanja po poljima (ekonomska antropologija P. Bourdieua i teorija vlasničkih prava N. Fligsteinina). Zaključno, za sociologe je tržište također (ekonomska) institucija kojoj nije posvećena dovoljna pozornost u aktualnim raspravama.

Šesto poglavlje daje pregled “Tržišta u povijesti” u radovima s područja ekonomske sociologije. Prikaz i analiza započinju tzv. stvarnim tržištima poput tržišta za trgovce u drevnoj Ateni (Atenska agora, vidi: *Sl. 6.1.* na str. 137) preko europskih sajmova između 11. i 14. st. do nacionalnih tržišta i razdoblja merkantilizma i, konačno, racionalnih tržišta što ih je Weber opisao u svojoj *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma* (1904–5). Moderna masovna tržišta nastala nakon industrijske revolucije, koja je D. North nazvao “drugom industrijskom revolucijom”, formiraju se u drugoj polovini 19. stoljeća i označuju početak nastajanja nove institucije za masovnu potrošnju prije svih u Sjedinjenim Državama. Negdje na tom prijelazu pojavljuje se i novi tip tvrtke, što je po Swedbergu ključ buduće dominacije američkog gospodarstva. Strukturno razvijenija međunarodna tržišta također uključuju određene tipove aktera, sustav(-e) društvene kontrole i regulacije te financijski poredak koji “pomiruju” različitosti nacionalnih ekonomija. Tržišta novca i kapitala, kao i tržište radne snage, “izvedenice” su specifičnog ustroja interesa na nacionalnim, odnosno na međunarodnoj razini.

Sa sedmim poglavljem (“Politika i ekonomija”) Swedbergova se analiza usmjerava prema “neekonomskim” institucijama koje su nezaobilazne u cilju funkcioniranja modernih ekonomija. Swedbergova konstrukcija *ekonomske sociologije politike* oslanja se na temelj odnosa (moderne) države i ekonomije. O državi i odnosu prema ekonomiji raspravlja se u društvenim znanostima još od Smithova doba i njegova *Bogatstva naroda* (1776). No iz perspektive ekonomske sociologije vrijednost takvih rasprava dobiva na značenju kad se govori o utjecaju države na javne financije (19. st.), “javnih radova” i začetaka (državnih) potpora koje danas svrstavamo u područja socijalne politike. I na tim su područjima prisutne analize različitih interesa, ali i političkog ponašanja i njegova istraživačka izvedenica – pojam javnog izbora.

“Javnoizborska analiza” prema Swedbergu zaslužuje “više pozornosti nego što [im] je dosad u ekonomskoj sociologiji posvećeno” (str. 164). Od klasika ekonomske teorije do klasika sociologije (Marx, Weber, Durkheim), država zauzima ključno mjesto u ekonomiji s pridjevom “legitimne dominacije” kojom – prema Weberu – država organizira ekonomiju. Pravna, karizmatička i tradicionalna dominacija (proistekle iz Weberove pravne/zakonske, karizmatičke i tradicionalne legitimnosti vlasti) predstavljaju “ekonomske dimenzije svakodnevnog političkog djelovanja” (str. 169). Nova ekonomska sociologija pristupa ekonomskoj dimenziji države iz kuta države blagostanja (npr. Lipset), dok fiskalna sociologija pokušava “pomiriti” ekonomiste i sociologe po pitanjima stvaranja prihoda i njihova trošenja u kontekstu aktualne političke vlasti. Doprinos Schumpetera i Webera današnjoj fiskalnoj sociologiji još je uvijek dominantan iako se radovi, primjerice Buchanana (pojam “fiskalne obmane”) ili O’Connora (fiskalna kriza države), prema Swedbergu, ubrajaju u ključne za razvoj supspecijalizacije. Sam Swedberg zastupa stajalište o državnom usmjeravanju ekonomije, koje obrazlaže u drugom dijelu poglavlja zaključujući kako “nije moguće analizirati ekonomski život u modernom društvu bez osvrta na državu” (str. 188).

Osmo poglavlje “Pravo i ekonomija” obrazlaže autorovu zaokupljenost proširivanjem analitičke osnove ekonomske sociologije. Budući da sociološka analiza uloge prava, odnosno zakonskih pogodnosti/ograničenja, u ekonomskom životu “dosad ne postoji” (str. 189), autor predlaže uvođenje *ekonomske sociologije prava* koja bi – za razliku od sociologije prava – imala zadaću istraživati i tumačiti odnose prava i ekonomije s ostalim sferama društvenosti. “Pravno-ekonomički” istraživački program, uz primjenu elemenata Weberove društvene ekonomike (*Socialökonomik*), tvori “sociologiju prava specijaliziranu za ekonomsko pravo”, dok bi izazov ekonomskoj sociologiji činila znalačka kombinacija svih triju društvenih znanosti – prava, ekonomske znanosti i sociologije. Nakon povijesnog presjeka razvoja znanstvenih pristupa istraživanjima prava i ekonomije, Swedberg pruža analizu najnovijih istraživanja u ekonomskoj sociologiji pretežno u Sjedinjenim Američkim Državama.

Deveto poglavlje “Kultura i ekonomski razvitak”, kao i deseto poglavlje “Kultura, povjerenje i potrošnja” sadržavaju tumačenje kulturne dimenzije ekonomskih pojava. Pojam kulture kod klasika sociologije, kao i u suvremenoj sociologiji, najčešće je tumačen u odnosu na vrijednosti i vrijednosne sustave. Slijedeći Webera, brojni su suvremenici nastojali analitički obuhvatiti upravo vrijednosti kao osnovu društvene strukture (primjerice Lipset, Harrison i Huntington). Posljednjih dvaju desetljeća pojam kulture dobiva šire analitičko značenje od Ann Swidler za koju je kultura “komplet alata” (*tool kit*) do “modernizacije” pojma kod DiMaggia. Utjecaj kulture i kulturnih obrazaca najprepoznatljiviji je u primjeni ekonomske sociologije na organizacijsku teoriju ili primjerice teoriju javnog izbora, gdje je vrlo teško razgraničiti ulogu pojedinog pristupa pa se treba prikloniti pojmu interdisciplinarnosti znanstvenih istraživanja.

Kako je Swedbergova preokupacija utvrđivanje kompleksnoga analitičkog okvira ekonomske sociologije, odnos kulture i ekonomskog razvitka obrađuje počevši od radova Tocquevillea i njegove analize američke ekonomske kulture u *Demokraciji u Americi* (1935-40) preko Weberova razumijevanja (*Verstehen*) nužnog za znanost o kulturi (*Kulturwissenschaften*) gdje je “kultura ograničen segment besmislene beskonačnosti svjetskih procesa, ograničen segment kojemu ljudska bića pridaju značenje i važnost” (str. 226). Izvršna analiza Weberove ekonomske etike ilustrirana je na str. 229 na predlošku Basonottijevih “kraljeva” iz the New Yorker Collection 1997. Pojmu kulture i vrijednosti u suvremenoj se ekonomskoj sociologiji pridružuje pojam povjerenja (Granovetter, Zelizer, DiMaggio, Zukin, Dobbin), koji uz potrošnju danas predstavlja ključ “nečega što ljudi cijene”.

Suvremeni pristupi istraživanja o ulozi roda u ekonomiji dio je afirmacije malog broja tematskih cjelina u kojima se pojavljuje zanimanje ekonomskih sociologa. I sam Swedberg zaključuje kako se ekonomska sociologija bavila sa samo nekoliko “relevantnih pojmova i perspektiva – kao što su prisvajanje (Weber), ukorijenjenost (Polany) i mreže (White, Granovetter)”, iako je činjenica da shvaća ulogu društvenih odnosa puno šire od ekonomske

znanosti (str. 260). U analizu roda i ekonomije predlaže i uvođenje pojma interesa, smatrajući učinkovitu *interesnu analizu roda* cjelovitim od osnovnog pojma ekonomskog interesa. Dodatno, pojam obiteljskog interesa obuhvaća cjelinu odnosa s djecom i drugim obiteljima s drugom djecom (Zelizer), bitnih u području promotivnih aktivnosti i industrije općenito.

Posljednje, dvanaesto poglavlje zanimljivog naslova "Mačkina dilema i druga pitanja za ekonomske sociologe" Swedbergov je pokušaj odgovora na vlastito početno pitanje: Što je ekonomska sociologija? Pozivajući na raspravu u prvoj rečenici poglavlja, Swedberg predlaže agendu koja se sastoji od četiriju pitanja, na koja i sam autor još očekuje odgovore.

Impresivnim popisom literature na punih 50 stranica hrvatskog izdanja (str. 303–353) zaključeno je izdanje ove vrijedne knjige koju će osobito nastavnici i studenti, ali i svi oni koji znanstveni pristup ne promatraju isključivo iz kuta svoje discipline, moći koristiti s gotovo enciklopedijskim predznakom, kako je to napisao i jedan od recenzenata, jedan od suvremenika ekonomske sociologije Frank Dobbin.

Denisa Krbec

Göran Therborn (ur.)

INEQUALITIES OF THE WORLD: New Theoretical Frameworks, Multiple Empirical Approaches

Verso, London – New York, 2006., str. 332.

Poznati švedski sociolog, profesor sociologije na Sveučilištu Cambridge, autor niza prevedenih knjiga – *Ideology of Power and the Power of Ideology* (1980), *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945–2000* (2000), *Between Sex and Power: Family in the World 1900–2000* (2004) – urednik je zbornika radova koji spaja različite

metodološke i teorijske pristupe u istraživanju niza nejednakosti u rasponu od SAD-a do postkomunističke Rusije, od Francuske do Kine. Kao što Therborn ističe u predgovoru, nejednakost je već dugo poznata u sociologiji (od samih njezinih početaka) i u drugim društvenim znanostima, ali upravo je takvo dugotrajno poznavanje pojma dovelo do određene vrste kratkovidnosti i nedostatka ozbiljnoga kreativnog interesa za proučavanje i redefiniranje fenomena, proizišlih iz uvjerenja da se o navedenoj temi nema što novo za reći. Istaknuto je da je zbornik nastao kao pokušaj refleksije o dvama temeljnim problemima: prvi je problem moralne naravi, dan kao jednostavna činjenica da su brojni kontingenti globalnog stanovništva strukturalno nepriviligirani u mnogim segmentima svojih života; drugi se problem odnosi na inertnost znanosti koja samo reproducira postojeće stereotipe javnog diskursa o pitanju i problemima nejednakosti, držeći je "zdravorazumski" shvatljivom i neproblematičnom. Ta dvoznačnost, tj. dvostruka usmjerenost zbornika zamjetna je (iako ne uvijek jasno izražena) i u doprinosima ostalih autora, ne dovodeći u pitanje znanstvenu objektivnost, već kao što ističe Therborn, samo potvrđujući činjenicu da na pitanje o problemu nejednakosti možemo (i moramo) dati prvo moralni odgovor – jer nejednakosti krše osnovna ljudska prava koja su moralno, tj. kulturalno dana – pa tek onda sociološki.

Imajući na umu da je "zdravorazumski" stav upravo po društvene znanosti najopasniji, Therborn kritizira postojeće definicije nejednakosti, polazeći od premise da se o nejednakosti može govoriti samo u množini, kao o *nejednakostima*, identificirajući tri međusobno isprepletene dimenzije fenomena. Najprije su u pitanju životne nejednakosti, koje se očituju u očekivanju životne dobi, razinama smrtnosti i pothranjenosti stanovništva. Egzistencijalne nejednakosti očituju se kao nejednaka priznanja ljudskih individuuma kao osoba, sa svim svojim životnim ciljevima, pravima (kao arhetip te vrste prakse istaknuta je stigma). Nejednakosti materijalnih i simboličkih resursa najbolje se očituju kao nejednakosti u raspodjeli materijalnih sredstava, no isto tako i u distribuciji znanja, kulture te prava na društvenu sigurnost. Svaki se od navedenih